

ZAKAR Péter¹:

Református lelkészek a pesti cs. kir. hadbíróság előtt (1849–1855)²

Abstract. Reformed Pastors before the Imperial Court Martial of Pest (1849–1855)

An overall analysis of the Calvinist victims of the reprisals following the 1848/49 revolution has not yet been made. Our study describes the investigations conducted against Calvinist pastors at the Imperial Court Martial in Pest. At the military court martial in Pest, where serious political cases were referred, a number of Calvinist pastors were also prosecuted. The date of sentencing was important, as initially death sentences were carried out as a deterrent, while later they were reduced to long prison sentences. András Kantsúr, a Calvinist pastor from Szokolya, was executed on 27 August 1849. The charges often included insulting the ruler, supporting the popular uprising, and scrupulously carrying out decrees from the Hungarian authorities. An aggravating circumstance was to have committed reprehensible acts after the dethronement. However, a careless utterance during a sermon was enough to open an investigation against the person concerned. The cases of Calvinist pastors who were prosecuted as a result of the 1848/49 War of Independence are also an indication of the important role they played therein and in the life of their local congregations.

Keywords: *Calvinist pastors, Revolution of 1848, War of Independence, the Imperial Court Martial in Pest, lese-majesty*

---

¹ DSc, egyetemi tanár, történész, Szegedi Tudományegyetem; e-mail: zakar.peter@szte.hu.

² Tanulmányunk a HUN-REN-SZTE-ELTE Ókortudományi Kutatócsoport támogatásával készült.

Bevezetés

Kósa László az 1848-as forradalom és szabadságharc 150. évfordulóján tartott előadásában arról beszélt, „mennyre feldolgozatlan 1848-49 a protestáns egyháztörténetben”. Végső következtetése szerint „további találgatás helyett legjobb kimondanunk, hogy egyszerűen mulasztás történt”.³ Szatmári Judit pedig egy 2015-ben megjelent munkájában arra hívta fel a figyelmet, hogy: „A protestáns egyházakban a megtorlás nagyságának pontos feltérképezése a hadbírósnági akták alapján, ahogy ez katolikus oldalon már megtörtént, még várat magára.”⁴ Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy a pesti cs. kir. hadbíróstagon elítélt református lelkészek eseteit röviden összefoglaljuk.

A megtorlás körébe vonandókról kezdetben a császári kormánynak nem volt kialakult nézete. A magyar konzervatívok (pl. gróf Dessewffy Emil) által készített előzetes listák főként a politikai elitet fenyegették halállal. Jogi szempontból tekintve a problémát, az 1848. október 3-i manifesztum – amely feloszlatta az országgyűlést, az országot katonai törvények alá vetette, és Josip Jellačić altábornagyot Magyarország teljhatalmú katonai parancsnokává nevezte ki – volt az a fordulópont (pontosabban a kiáltvány országgyűlési tárgyalása és elutasítása), amelytől kezdve a császári hatóságok Magyarországot lázadónak tekintették. 1848/49 folyamán Alfred zu Windisch-Grätz herceg, cs. kir. tábornagy több kiáltványában is fenyegette a magyar kormány támogatóit, azokat, akik a felkelésben részt vettek, illetve azt támogatták, sőt még azokat is, akik forradalmi kiáltványokat tartottak maguknál. Ez a rendeletzőn azonban inkább a gyengeség, semmint az erő jele volt.⁵

A tömeges orosz beavatkozást, illetve a cs. kir. csapatok ismételt támadását követően dolgozták ki a megtorlás egységes alapelveit, amely során a szövetséges hadseregek mellé kirendelt királyi biztosok feladatává tették a fegyverek és a lázadó egyének

---

³ KÓSA László (1999): A református egyház 1848-ban, In: Hegedűs András – Bárdos István (szerk.): *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Esztergom, Esztergom-Budapesti Érsekség – Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata – Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány. 45–46.

⁴ SZATMÁRI Judit (2015): *A református egyház a neoabszolutizmus éveiben*. Budapest, Ráday Gyűjtemény. 23.

⁵ HERMANN Róbert (1999): *Megtorlás az 1848-49-es forradalom és szabadságharc után*. Budapest, Press Publica. 15–28.

begyűjtését. Az osztrák kormány Alexander Bach ideiglenes belügyminiszter előterjesztésére 1849. május 14-én tárgyalta meg a szabadságharcban részt vett személyekkel szembeni eljárást. Bach az erről szóló minisztertanácsi határozatot június 28-án terjesztette a császár elé, aki jóváhagyta a javaslatot. Maga a kiáltvány július 1-jén, Győrben, Julius Haynau báró, cs. kir. tábornagy aláírásával jelent meg. Ez elrendelte sommásan ítélező haditörvényszékek felállítását, amelyek joghatósága katonákra és polgári személyekre egyaránt kiterjedt. A manifestum 3. pontja az eljárás alá vonandók körét olyan tágra szabta, hogy mindenki büntethetővé vált, kivéve azokat, akik támogatták a császári-cári szövetségeket, illetve akik teljes mértékben passzivitásba vonultak. Július 2-án Haynau részletesen szabályozta a felállítandó haditörvényszékek működését.⁶

Haynau kiáltványából az egyháziak ellen lefolytatott vizsgálatok vonatkozásában különösen az alábbi részeket kell kiemelnünk: rögtönítélő eljárásnak kell alávetni azt, aki „a népet lázadásra csábítja”, „a pártütő kormánytól vagy az általa kinevezett biztosoktól még parancsot elfogad, vagy annak engedelmessékedik”, „a hozzája bocsátott proklamációit vagy egyéb rendelkezéseit a cs. kir. polgári és katonai hatóságoknak, melyeket közhírré tenni hivatalos állásánál fogva köteles, kihirdetni elmulasztja, vagy azokat elsikkasztja”, „a népfelkelést a cs. kir. ausztriai vagy cs. orosz seregek ellen felhívja, rendezi, vagy vezérli”.⁷

Halálos ítéletek

Kantsúr András szokolyai református lelkész 1849. augusztus 27-én lőttek föbe Pesten az Újépület falánál.⁸ Letartóztatását a később elbocsátott Tár András bíróval egyetemben Joseph Wiederkehr cs. kir. alhadnagy fogatosította augusztus 26-án.⁹ A református lelkész magas, széles vállú, szakállas ember volt, aki utolsó éjszakáját

---

⁶ HERMANN Róbert (2016): Az 1849 – 1850. évi megtorlás. Az elvek és a gyakorlat, In: Kedves Gyula – Pelyach Irván (szerk.): *Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai*. Budapest, Országgyűlés Hivatala. 11–63.

⁷ *Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott Hirdetményeknek*. (1849) I. füzet. Buda, Egyetemi Nyomda. 94, 96–98.

⁸ ZAKAR Péter (2000): Haynau egyházi áldozatai, In: *Aetas*. 15. 1–2. 71.

⁹ Hadtörténelmi Levéltár (HU-HL) Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróóság 1849-1/144 fol. 733.

meglehetősen nyugtalanul töltötte. Kantsúr 1830-ban került Szokolyára, rendbe hozatta az egyházközség anyagi ügyeit, és 1833-ban renováltatta az omladozó templomkerítést és magát a templomot is. Lelki téren szigorú, kálvini elveket vallott, a bűnösök közül a bűnbánókat eklézsiamegkövetésre ítélte, a megátalkodottakat viszont kalodába záratta. A rendetlenkedő, templomban rohangáló ifjúságot megintette, és Szokolyán ő volt az első iskolaszék megalapítója is.¹⁰

A hadbíróstági eljárás során arról a pénzről lehetett szó, amelyet a Fekete Imre vezetése alatt álló gerillák raboltak el Achilles Gröller cs. kir. főhadnagytól, aki az orosz főhadiszállásról Bécsbe tartott. A vázlatos hadbírói előterjesztés szerint, Kantsúr egy lázadó, „rabló hordától” kapott pénz birtoklásában volt vétkes, amelyet egy császári futártól erőszakos úton tulajdonítottak el augusztus első napjaiban. Johann Kempen altábornagy naplójából is csak annyit tudhatunk meg, hogy a rögtönítélő katonai bíróság összeült Kantsúr ügyében, aki „egy császári futártól elorzott pénz rejtegetésében segédkezett”.¹¹ Az egész eljárás, illetve az ítélet végrehajtása egyetlen nap alatt lezajlott. Jellemző, hogy a hadbírói előterjesztés a pesti cs. kir. hadbíróstágon és Kempen megerősítő záradéka jóval az ítélet végrehajtását követően, 1849. szeptember 24-én született meg.¹²

Váccal hozható kapcsolatba Csuthy Zsigmond református lelkész esete, akit 1848 májusában helyeztek át Vác elővárosába, Kisvácsra. A hadbírói előterjesztés szerint 1849. június elején Kmety György ezredes utasította, hogy tartson egyházi szónoklatot Magyarország függetlenségének tiszteletére. Az ezredesnek nem tetszett az elhangzott prédikáció, ezért a honvédség egyik tábori lelkésze egy beszédtervezetet készített neki, hogy azt felolvassa a templomban. Az 1849. június 11-én elhangzott egyházi szónoklat tele volt súlyosan felségsértő kitételekkel. Eszerint a magyarok „megkoronázott hóhérukat örökre száműzték hazájuk megszentelt földjéről”; Windisch-Grätz is megkapta a magáét, akit a szónok „újkori kannibál”-ként és szörnyetegként jellemezett, aki „kegyetlenebb Attilánál”. A tábori lelkésszel kapcsolatos mesét a hadbíró nem hitte el, mivel Csuthy

---

¹⁰ MAKÁR János (1965): *A szokolyai református egyház története, néprajza*. New Brunswick, a szerző kiadása. 24–25.

¹¹ MAYR, Josef Karl (1931): *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859*. Bécs – Leipzig, Österreichischer Bundesverlag. 150.

¹² HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróstág 1849-2/330. fol. 464.; 1850-5/95 fol. 81–82.

kinyomattatta prédikációját, ő készítette a korrektúrát, és ő fizette a költségeket is. Sok tanú vallott ellene, ráadásul a kéziraton is az ő kézjegye volt látható.¹³

A hadbíróság véleménye szerint Csuthy:

„A magyar forradalom alatt a fölkelők proklamációit a szószékről kihirdette, továbbá Magyarország forradalmi függetlenségi nyilatkozatának megünneplésére a kisváci ref. templomban úgynevezett egyházi beszédet tartott, s azt sajtó útján közzétette, melyben az említett fölségsértő tény a felséges dinasztia alatt Magyarországon kezelt kormányzás legszemtelenebb rágalmozása által igazolni igyekezett, s általában minden dinasztia, s különösen a felséges császári ház s a cs. k. hadsereg ellen a legdurvább, s legláztóbb gyalázásokat ejtette ki, s a nemzetet a legvéresebb irtó háborúra tüzelni törekedett”.¹⁴

A református lelkészt 1851. március 21-én tartóztatták le, és 1851. október 1-én forradalmi proklamációk szószékről való kihirdetése és a június 11-i prédikációja miatt kötél általi halálra ítélték, de az uralkodó 1852. március 27-én hatéves várfogságra enyhítette büntetését, amibe vizsgálati fogságát is bele kellett számítani. Ferenc József először 1852. szeptember 11-én négy évre mérsékelte büntetési idejét, majd 1853. szeptember 14-én elengedte büntetése hátra eső részét.¹⁵ Csuthyt politikai okokból csak segédlelkészként engedték működni 1859-ig, amikor Kajdacson rendes lelkész lett. Számos újságban jelentetett meg cikkeket, és történelmi dolgozatokat is írt.¹⁶

Gaál György kiliti (Somogy megye) református lelkészt 1850. október 2-án tartóztatták le. Azzal vádolták, hogy 1849 májusában nemcsak ismertette a magyar kormány népfelkelésről szóló rendeletét, hanem fellázította a lakosságot, és személyesen vezette a felkelők összeírását. 1849. július 15-én egy népgyűlésen ismertette a forradalmi kormány rendeletét, és az osztrák–orosz csapatok ellen prédikált. Megváltoztatva Jézus szavait, így buzdította híveit: „Aki megdob titeket kővel, azt sújtsátok mennykővel!”

---

¹³ HU-HL Abszolútizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróság 1852-7/44. fol. 357–362.

¹⁴ Hadi törvényszéki ítéletek, In: *Pesti Napló*. 3. 648. (1852. május 6.). 2.

¹⁵ HU-HL Abszolútizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróság 1852-7/44 fol. 355–356. fol; HU-HL Abszolútizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróság 1852-10/28 fol. 400.

¹⁶ SZINNYEI József (?1981): *Magyar írók élete és munkái*. Veszprém, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (utolsó megtekintés dátuma: 2024. 10. 08.).

Szívén viselte a népfelkelők felfegyverzését és készenlétben tartását is. A vádlott azzal védekezett, hogy ő csak a forradalmi kormány parancsait teljesítette és folytonos terrorizmus alatt állt. Ennek ellenére a hadbírótság 1850. február 21-én egyhangúan kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélte. Haynau azonban még aznap húszéves várfogságra enyhítette az ítéletet.¹⁷

Hajdú Lajos református lelkész letartóztatását Temesváry István Csongrád és Csanád megyék császári biztosa kezdeményezte a szentesi népgyűlésen, 1849. július 1-jén tartott beszéde miatt.¹⁸ Ezen a népgyűlésen Hajdú Lajos is felszólalt, és követelte, hogy a város lakossága ragadjon fegyvert, álljanak véres bosszút legyilkolt hozzátartozóikért, és siessenek Magyarországot védelmére oda, ahová a szükség parancsolja. Ő maga Rákos mezejét ajánlotta, és felhívását a cél elérése érdekében egy Istenhez intézett fohással zárta. Beszédében Hajdú súlyosan szidalmazta a császárt. Az osztrák és az orosz uralkodót „a pokol ivadékainak” nevezte, akik egyesülve „ki akarják oltani a szabadság fényét és el akarják rabolni a szabadságot és a függetlenséget”. A szentesi lelkész-tanító ráadásul kinyomatta beszédét, és tanítványai segítségével 6 krajcárért árulta azt, és az így a kinyomott 150 példányból 60-70-et megvásároltak a szentesi lakosok.¹⁹

Hajdút szeptember 10-én Szentesen letartóztatták, majd Pestre szállították.²⁰ A pesti hadbíróstagon egy halálraítéltekről készített kimutatás szerint a szentesi református lelkészt 1849. szeptember 21-étől kezdve tartották őrizetben.²¹ Az Újépületben tartották fogva, ahol számos lelkész és pap osztozott vele a vizsgálati fogság megpróbáltatásaiban. Ő mutatta be Könyves Tóth Mihályt, a nagyhírű debreceni prédikátort Barsi (Neumann) József volt bicskei plébánosnak, és gyakran meg is vendégelte rabtársait „hol reggeli, hol oszonna táján jó alföldi kenyérrrel és sajttal”.²²

---

¹⁷ HU-HL Abszolútizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírótság 1850-1/105. Fol. 609–617.

¹⁸ LABÁDI Lajos (1995): *Szentes város közigazgatása és politikai élete 1849–1918*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár. 21.

¹⁹ HU-HL Abszolútizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírótság 1849-2/350. fol. 476.

²⁰ Magyar Nemzeti Levéltár (HU-MNL) Csongrád Megyei Levéltár (CsML) Szentesi Levéltára IV. B. 168 Szentesi cs. kir. Szolgabírótság (K.k. Stuhlrichteramt). Általános közigazgatási iratok. Szolgabírói levelezőkönyv (kimenő levelek) b, 28.k. 1850:115.

²¹ HU-HL Abszolútizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírótság 1850-5/595 fol. 83–84.

²² BARSJ József (1988): *Utazás ismeretlen állomás felé 1849 – 1856 és Berzsényi Lénárd rajzai. Az olmtüzi foglyok arcképsorozata*. Budapest, Európa Könyvkiadó. 102.

A református lelkész 1849. október 4-én tett vallomásában azzal védekezett, hogy noha előjáróitól nem kapott közvetlenül parancsot beszédének kinyomtatására, mivel a kormány hivatalos lapjában, a *Közlönyben* megjelent egy felhívás a nép lelkesítésére, ő úgy gondolta, kötelezően így kellett eljárnia.²³ Michael Müller hadbíró százados nem fogadta el Hajdú védekezését, és ezt annál is inkább megtehetette, mivel a vádlott lelkésztársai, Kiss Bálint és Dobosy Mihály is ellene vallottak. Szerintük Hajdú inkább politikai ügyekkel foglalkozott, semmint hivatalával, hogy ezáltal megnyerje magának a nép jóindulatát.²⁴

Hajdú az utolsó szó jogán nem kívánta vallomását további részletekkel kiegészíteni. A pesti cs. kir. hadbíróóság 1849. november 23-án egyhangúan kötél általi halálra ítélte.²⁵ Az ítélet indoklása szerint Hajdú Lajosra rábizonyították, hogy 1849. április 14-én a városi tanács ülésén a honvédnek álló katonák számára pénzadományt tett, és négy éven át évi 8 forint adó befizetésére kötelezte magát. Július 1-jén a szentesieket a császári és a cári csapatok elleni fegyveres felkelésre hívta fel, és az uralkodót a legdurvább kifejezésekkel szidalmazta. Ezt a felhívását kinyomattatta, és a felkeléshez csatlakozó szegény rétegek között osztotta szét az abból származó bevételt. Ezáltal tetteges támogatást nyújtott a felkelésben résztvevő fegyveres erőknek és felségárulást követett el, amiért teljes vagyonának elkobzása mellett kötél általi halálra ítélték. Az ítéletet Julius von Haynau tábornagy másnap megerősítette, egyúttal a halálos ítéletet húszéves, vasban eltöltendő várfogságra enyhítette. Az ítéletet 1849. november 27-én kihirdették, és az elítélt azon naptól számítva megkezdhetette annak letöltését.²⁶ Hajdú Lajos 1856. április 3-án kegyelem útján szabadult ki fogságából. A kisújszállási református egyház azonnal megválasztotta a gimnázium vallástanárának, később pedig latin és görög nyelvet, valamint számtant és mértant is tanított.²⁷

---

²³ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróóság 1849-2/350. fol. 477.

²⁴ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróóság 1849-2/350. fol. 476–478.

²⁵ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróóság 1849-2/350. fol. 480–481.

²⁶ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróóság 1849-2/350. fol. 482. Az ítélet másolata magyar fordításban fennmaradt az aradi ereklyemúzeum anyagában is. RO-Complexul Muzeal Arad, Aradi Ereklyemúzeum MR 2734.

²⁷ SZINNYEI József (1981): *Magyar írók élete és munkái*. Veszprém, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/h-87E13/hajdu-lajos-keszi-880EF/> (utolsó megtekintés dátuma 2024. 10. 08.).

Könyves Tóth Mihály debreceni református lelkipásztor neve összeforrt a debreceni lelkipásztorok ígéhirdetésének demokratikus irányba fordulásával.²⁸ Számos népgyűlés szónokaként elkísérte a debreceni nemzetőröket az aradi táborba. Müller hadbíróknak is feltűnt kalapját díszítő vörös tolla, amellyel radikális politikai meggyőződésére utalt. Később maga így foglalta össze szerepét:

„Míg az országgyűlés Debrecenben volt, egészen bele voltam mártva az események tajtékkal zúgó folyamába. Csapó utcai házamnál, melyet a Medgyessy-familiától vettem meg, lakott Kossuthnak az édesanyja s testvére Meszlényiné szül. Kossuth Zsuzsánna, kik akarva, nem akarva pressziót gyakoroltak reám. Nekem kellett március 15-én prédikálnom a Nagytemplomban, nekem kellett Kossuth Lajos előtt 1849. április 14-én fáklás zene alkalmával beszédet tartani.”²⁹

Április 29-én Könyves Tóth Mihály magyarázta hallgatóságának a Függetlenségi Nyilatkozatot, és az ő házában lakott Pálfi Albert, a „Marczius Tizenötödike” szerkesztője és Jámbor Pál pap-költő, s szintén hozzá járt panaszkodni Petőfi Sándor, mikor fia születése idején anyósa átvette náluk a parancsnokságot.³⁰

Mivel Könyves Tóth Mihály rengeteg cikket írt különböző hírlapokban, és több prédikációja nyomtatásban is megjelent, ráadásul a felség sértő beszédek elmondását is beismerte – azzal mentegelve magát, hogy megtartásukra parancsot kapott –, Michael Müller hadbíró felségárusulás miatt kötél általi halálbüntetést javasolt. Indoklásában kiemelte, hogy a vádlott cikkeivel és beszédeivel jelentősen hozzájárult a felkelők céljainak megvalósulásához, és 1849. április 14-ét követően is lelkesen támogatta a szabadságharc ügyét. A hadbírótság elfogadta az 1849. november 23-án az előterjesztést, de egyúttal az ítélet enyhítését is javasolta. Másnap Haynau húszéves, vasban eltöltendő várfogságra mérsékelte az ítéletet.³¹

---

²⁸ VARGA Zoltán (1936): *Debreceni lelkipásztorok, mint híveik politikai és társadalmi vezetői (1790–1848)*. Debrecen, dr. Bertók Lajos kiadása. 17.

²⁹ KÖNYVES TÓTH Mihály (1996): *Emlékirat a Tiszántúli Református Egyházkerület életéről (1855)*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár. 15.

³⁰ KÓNYA József (1948): Kossuth és Debrecen, In: Szabó István (szerk.): *A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849. január–május*. Debrecen, Debrecen város és Tiszántúli Református Egyházkerület. 495, 498.

³¹ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírótság 1849-1/217. fol 259–266.

Kezdetben Olmützben, majd 1852. június 1-től Josephstadtban raboskodott. Utóbbi börtönben Jakab Mihállyal, Hajdú Lajossal és Sillye Gáborral voltak szobatársak. Földy János – egyik rabtársa – feljegyzései szerint a református lelkész az angol nyelv tanulásának buzgó támogatója volt. Máskor sakkozással ütötték el az időt. Amikor azonban Könyves Tóth Mihály 1854. december 6-án este egymás után három játszmat is elvesztett, „oly dühbe jött, hogy a sakktáblát földhöz vágta és az ártatlan alakokat lábaival össze-vissza taposta és összetörte, mondván, hogy az életben többé játszani nem fog”.³² Hosszú fogsága alatt büntetésének kétharmad részét elengedte az uralkodó, így végül 1856. április 6-án szabadult ki fogságából.³³

1851. december 4-én ítélték kötél általi halálra Fábíán Dániel református lelkészt, a kézdivásárhelyi kerület országgyűlési képviselőjét. 1848. szeptember 16-án kéthetes szabadságot kapott, hogy a székelyeket Anton Puchner cs. kir. tábornok hadserege ellen fegyveres harcra lelkesítse. „Lóra, fegyverre minden Székely!” – hangzott felszólítása. 1849. március 5-i kiáltványában úgy fogalmazott, hogy a Tiszánál élet-halál harc folyik. „Hosszú és fanatikus” proklamációt intézett a székelyekhez 1849. június 27-én is. Ebben az oroszokat a civilizáció halálos ellenségének nevezte. Minden székelyt fegyverbe hívott, aki a dicsőséget, az életet, a vallást és a szabadságot szereti. A lelkészeketől is azt követelte, hogy lelkesítsék és vezessék a népet. 1849. április 14-e után is az országgyűlés tagja maradt, ezzel is felségsértést követett el. Nemcsak aktív, hanem rendkívül veszélyes szerepet játszott a lázadásban; június 27-i kiáltványából kitűnik, hogy teljesen egyetértett a trónfosztással. Pankraz Kanzler hadbíró javaslatára a hadbíróság kötél általi halálra és vagyonekbobzásra ítélte, de az uralkodó az ítéletet a vagyonekbobzás fenntartása mellett hatéves várfogságra enyhítette.³⁴

Börtön, vizsgálati fogság

Valószínűleg a minisztertanács és Haynau közti feszültségeknek köszönhetően került szabadlábra Munkácsy Albert szaporcai református lelkész. Alexander Bach belügyminiszter 1850. április 16-án felszólította Haynau-t, hogy állítson össze egy listát

---

³² FÖLDY János: *1854. évi Naplóm November és December hónapokról*. HU-Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár. Naplók. K 686. 32.

³³ KÖNYVES TÓTH (1996), 15.

³⁴ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróság 1852-7/45 fol. 366–370.

a politikai elítéltekről. Haynau nem teljesítette a kérést, és csak a császár határozott felszólítására engedelmeskedett. Július 5-én azután a pesti cs. kir. hadbíróstagon hozott 34 halálos ítéletet megerősített, majd a vádlottakat még aznap kegyelemben részesítette és szabadlábra helyezte. Ez a kegyelmezési cselekmény, mivel alkalmas volt Ferenc József tekintélyének aláásására, Haynau azonnali nyugalmazásához vezetett.³⁵

Munkácsy radikális politikai beállítottságú lelkész volt, aki fontos szerepet játszott Táncsics Mihály megválasztásában. Láng Ferdinánddal, a Batthyány-uradalom ispánjával együtt szervezte meg 1848. május 28-án azt a népgyűlést a drávacsepelyi erdőszélen, ahol a szomszédos falvak követeivel együtt Táncsics jelöltségének támogatása mellett döntöttek. Munkácsy ekkor és később is a regálék és a kisebb királyi haszonvételek eltörlése mellett emelte fel szavát. Batthyány Kázmér főispán „mint nyughatatlant” és „izgatót” mutatta be Szemere Bertalan belügyminiszternek írt levelében. A vármegye vizsgálatot kezdeményezett ellene, de felmentették, az egyházi felettes hatóság viszont 1849. július 4-én felfüggesztette állásából.³⁶

1849 szeptemberében tartóztatták le Pécsen, ahol purifikáltatni akarta magát.³⁷ Azzal vádolták, hogy májusában részt vett a Kossa Dániel által szervezett népfelkelésben, és állítólag a gerillavezető utasítására egy lojális érzelmű jegyzőt, Böck Józsefet, átadott a magyar hatóságoknak. Amikor később Szentmiklósnál a császári határőr csapatok szétverték a népfelkelőket, Munkácsy Tolna megyébe menekült, és bátyjánál Tengődön bujkált szeptemberig, amikor Pécsen benyújtotta purifikációs kérelmét. Mind a népfelkelésben való részvételével, mind a jó érzelmű jegyző elhurcolásával és kiszolgáltatásával kimerítette a felségárulás büntetét – érvelt a Josef Gallina főhadnagy-hadbíró. A tényállást Szabó István, Szilágyi István és az elhurcolt jegyző tanúvallomása tökéletesen bizonyította. A vádlott elismerte, hogy részt vett a népfelkelésben, de kényszerre hivatkozott. A hadbíró szerint azonban nagyon készségesen teljesítette a lázadók parancsait. Gallina hadbíró felségárulás miatt tízéves, vasban eltöltendő várfogságot javasolt, amit a hadbírótság 1850. április 4-én egyhangúan jóváhagyott. Haynau azonban júniusban megkegyelmezett a vádlottnak, és

---

³⁵ HERMANN Róbert (1999): *Megtörlés az 1848-49-es forradalom és szabadságharc után*. Budapest, Press Publica. 116–119.

³⁶ KISS Géza (é. n.): Adatok Munkácsy Albert portréjához, különös tekintettel 1848–1849-es tevékenységére, In: *Baranyai helytörténetírás 1973*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár. 115–130.

³⁷ Neve szerepel a forradalomban magukat kompromittált pécsi cs. kir. hadbírótság által összeállított egyének névjegyzékében. HU-HL Abszolútizmus-kori iratok Pécsi cs. kir. hadbírótság II. fasc. I/38. 371. fol.

elrendelte szabadon bocsátását.³⁸ Ezután visszavonult a közélettől, 1852-ben megnősült, és feleségével együtt hét gyermeket nevelt fel.³⁹

Vörösmarty (Veresmarthy) József alsónémedi református lelkészt az 1849. július 26-án, Ócsán kivégzett Halászy Károllyal együtt tartóztatták le.⁴⁰ A lelkészre egy nappal korábban ugyanaz a Végh László nevű gazda tett terhelő vallomást, mint aki Halászyt is feljelentette. Eszerint öt héten át, ameddig a népfelkelést mozgósították, a lelkész követelte a lakosságtól, hogy tartsanak össze, ragadjanak fegyvert, és legyenek egységesek, ne oszoljanak két pártra. Ezt a követelést, hogy fegyverrel harcoljanak a császári katonaság ellen, a községházán fogalmazta meg. Amikor Rózsa Sándor és rablóbandája keresztülvonult Némedin, mindig találtak a lelkésznél szállást, és a legjobb ellátásban volt részük, szemben a császári katonákkal.⁴¹

A református lelkészt Ócsán kikötözték a gróf Teleki Domokos-féle ház udvarán, és órákig gúnyolták és köpködték kezében egy nemzeti színű zászlóval. Ezt követően Pestre szállították, és a hadbírószágon folytatták le ellene az eljárást. A hadbíró előterjesztése szerint a lelkész 1849 júniusának végéig az alsónémedi református templomban felolvasta a forradalmi kormány rendeleteit, és ezzel segédkezet nyújtott a felkelőknek. Ezért az 1848. november 6-i rendelet szellemében 10 hónapos vasban eltöltendő fogházzal kell büntetni. Kempen altábornagy 1849. szeptember 13-án megerősítette az ítéletet, és a református lelkész szeptember 14-én elkezdte büntetése letöltését.⁴²

1849. december 29-én megkegyelmeztek neki, így visszatért Alsónémedibe. Anyagilag teljesen tönkretették, fogságának egyetlen pozitív hozadéka Lévay Sándor egri nagypréposttal kötött barátsága, aki két gyermekének keresztapja lett, és gyakran felkereste Vörösmartyt otthonában. Rendbe hozatta a templomot, új tanítói állásokat szervezett, és új tantermekkel bővítette a helybeli iskolát. Egyházmegyéjében 1863-ban pénztárnokká, 1866-ban pedig tanácsbíróvá választotta meg. 1888. augusztus 12-én halt meg szerető családja körében.⁴³

---

³⁸ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírószág 1850-1/104 fol. 597–606.

³⁹ KISS (é. n.), 127–130.

⁴⁰ HERMANN Róbert (2007): Halászy Károly, In: Hermann Róbert (szerk.): *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854*. Budapest, Rubikon-ház Bt. 195–196.

⁴¹ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírószág 1849-1/49 fol. 138–139.

⁴² HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírószág 1849-1/49 fol. 119–157.

⁴³ DOBOS Ferenc: Necrolog. Veremarth József 1811 – 1888, In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. 31. 37. (1888. szeptember 9.). 1179–1182.

Kovács János seregélyesi református lelkész 1851 októberében Végh Zsófia gyermekének keresztelőjén becsmérő kifejezésekkel illette a császárt és annak édesanyját. Másodfokú felségsértés miatt hathavi vasban letöltendő porkolábi fogsággal büntették.⁴⁴ A debreceni kollégium szellemiségét terjesztő gödöllői református lelkészt, Petőfi Sándor ismerősét, Erdélyi Ferencet⁴⁵ azért vették őrizetbe, mert a magyar kormány valamennyi proklamációját kihirdette. A hadsereg-főparancsnokság rendőri osztálya szerint a népfelkelést is szervezte, és egy istentiszteleten a függetlenségi nyilatkozatot is kihirdette. A hadbíró azonban úgy ítélte meg, hogy csak kényszer hatására cselekedett, és jó érzelmeit is bizonyította, midőn 1849 márciusában beteg császári katonák egy csoportját különös buzgósággal támogatta. Így megszüntették ellene az eljárást, és a vádlottat 1849. november 28-án szabadlábra helyezték.⁴⁶

1849 őszén letartóztatták Szabó Sándor bakonyszentkirályi református lelkészt. Azt rótták a terhére, hogy 1848 szeptember–novemberében százados volt a nemzetőrségben, és a népfelkelésben is részt vett. Mivel 1849-ben nem vádolták bűncselekményekkel, így le kellett állítani az ellene folyó eljárást, és december 13-án szabadon kellett bocsátani.⁴⁷ Egy 1851. augusztus 25-én kelt uralkodói rendelet értelmében szakították meg a vizsgálatot többek között Cserki István foksabadi, Danyi Gábor újvidéki, és Kármán Pál református lelkészek ellen. Szintén ekkor nyerte vissza a szabadságát Koross Mihály bátyai és Muyszer József barcsi latin szertartású katolikus, valamint Papfalvy Konstantin hunyadi görögkatolikus plébános is.⁴⁸

Kármán Pál kecskeméti református segédlelkész, amint az 1848. december 15-én Kossuth Lajosnak írt leveléből kiderül, meg akarta erősíteni a magyarnak azon hitét, hogy győznie kell, különben mindnyájukat legyilkolják. Mint írta:

---

⁴⁴ HU-HL Abszolutizmuskori-iratok Pesti cs. kir. hadbírótság 1852-5/51. fol. 706–709. A források tükrében erősen túloz a verebi református templom bejáratánál olvasható emléktábla, amely szerint Kovács János volt seregélyesi lelképásztort „a szabadságharc idején elmondott prédikációért a Habsburg hatalom 25 éves ítélettel” sújtotta. <https://www.verebert-egyesulet.hu/nevezetessegek/> (utolsó letöltés dátuma: 2024. 10. 08.).

⁴⁵ G. MÉRVA Mária (2007): Az oktatás kezdetei, In: Horváth Lajos (szerk.): *Gödöllő története I. A kezdetektől 1867-ig*. Gödöllő, Gödöllő Városi Múzeum. 406.

⁴⁶ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírótság 1849-4/183. fol. 11–12.

⁴⁷ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírótság 1849-3/92. fol. 315.

⁴⁸ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírótság 1851-9/227 fol. 1/2.

„Én ezen hitet a legdühösebb fanatizmusig szeretném felcsigázni, – mit Kecskeméten a szószékből meglehetősen sikerrel cselekedtem is. E végre szükségesnek látnám a tábori lelkészi hivatalt nagyobb kiterjedésben felállítani, – oly módon, hogy a tábori lelkészek – kik egyről egyig mind jó szónokok legyenek – mint ilyenek ne volnának csupán a táborhoz kötve, hanem szabadságukban álljon, sőt kötelességük legyen, az egész országban keresztül-kasul járni, a magyar köznépet mindenütt buzdítani, fanatizálni, – a más ajkúakat pedig a magyar iránti szimpátiára bírni.”⁴⁹

Kármán ellen a fent idézett levél volt a fő vádpont, ráadásul a forradalmi kormány rendeleteit is magyarázta. A hadbíró ennek ellenére úgy látta, hogy a későbbiekben Polgár Mihály szuperintendens óvásának megfelelően távol tartotta magát az eseményektől, ezért azután megszüntették ellene az eljárást,⁵⁰ amelyet formailag egy 1851. augusztus 25-én kiadott uralkodói rendelet tartalmazott.⁵¹ Az egykori vádlott 1869-ben írt röpiratában síkra szállt a kiegyezés mellett.⁵²

Eljárás folyt Danyi Gábor református lelkész ellen is, aki 1839-től 1849. június közepéig szolgált Újvidéken. Joannovich Pál polgármester feljelentése következtében azzal vádolták, hogy kihirdette a forradalmi kormány proklamációit, részt vett a honvédek toborzásában, és a szószékről prédikált a forradalom győzelme érdekében. Az általa toborzott 136 embert elkísérte a verbászi táborba, költségei megtérítésére a városi előljáróság 50 pengőforintot utalt ki neki. Prédikációiban arról beszélt, hogy Magyarországot kilenc oldalról körbevették az ellenségek, már nincs király, és az új magyar kormánnyal kell tartani. Újvidék romba döntését követően Halasra ment, majd 1850. június közepétől Laskón szolgált. Azért engedték el, mivel az uralkodói rendeletek szerint csak az 1849. április 14-ét követően kiemelkedő szerepet játszott lelkészeket kellett felelősségre vonni, s így az uralkodó 1851. augusztus 25-i rendelete értelmében megszüntették ellene az eljárást.⁵³

---

⁴⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (HU-MNL OL) H 2 (OHB) 1848:5894.

⁵⁰ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróóság 1851-9/142 fol. 579–584.

⁵¹ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróóság 1851-9/227 fol. ½.

⁵² KÁRMÁN Pál (1869): *A magyar nemzet jelene s jövője*. Pest, Ráth Mór. 1–111.

⁵³ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróóság 1851-9/35 fol. 527–532; fol. 1851-9/227. ½.

1851-ben tartóztatták le Stettner Ignác nagyigmándi református lelkészt. Ő 1849 nyarán elmenekült állomáshelyéről, és Komáromba ment, ahol kinevezték a VIII. hadtest tábori lelkészévé, végül pedig augusztus 30-án Janik János honvéd ezredes hadosztályához vezényelték. 1851. március 17-től Takácsiban volt lelkész, de ősszel letartóztatták, és csak több hónapos vizsgálati fogság után bocsátották szabadon.⁵⁴ Apósa nyugalomba vonulását követően nyárádi lelkész, majd esperes, a kiegyezést követően pedig a Veszprém megyei honvédegyelet tagja volt.⁵⁵ 1849. augusztus 16-án fogták el Lovasberényben Simovics Lipót plébánost, Szombathy Lajos református lelkészt, továbbá Lakatos Károlyt és Czagler Alajost, de a vizsgálatról a református lelkész esetében nincs forrásunk, a katolikus papot viszont, mivel császári érzelmű volt, hamarosan szabadlábra helyezték.⁵⁶

Helmezy József kunmadarasi református lelkész azért került bajba, mert segítette Krizbay Miklóst, a korszak divatos íróját bujkálása során. Krizbay a kolozsvári véstörvényszék közvádolója, majd a *Szabadság* című lap főszerkesztője volt 1849-ben. A szabadságharc leverését követően Magyarországon bujkált, ahol megismerkedett Helmezyvel. A református lelkész Kunmadaras közelében szállást biztosított az üldözöttnek, majd egy nevelői állást is szerzett neki. Miután barátok lettek, a szökevény felfedte kilétét a lelkész előtt, Helmezy viszont ennek ellenére tovább segítette, sőt egy Dezső Mihály álnévre kiadott hamis passzus megszerzésében is segédkezett. Krizbayt első fokon halálra, majd kegyelemből négy év börtönre ítélték, a lelkészre pedig 1853. november 3-tól 1854. október 30-ig tartó vizsgálati fogságot róttak ki büntetésként.⁵⁷ A testileg és lelkileg megtört lelkész 1855. augusztus 31-én halt meg kolerában.⁵⁸

---

⁵⁴ A vizsgálati iratok nem találhatóak, csak a jelzetük: HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírótság 1850-1/323.

⁵⁵ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírótság 1855-1/88 fol. 1081–1138; ZAKAR Péter (1999): *A magyar hadsereg tábori lelkészei*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 154.

⁵⁶ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírótság 1849-2/124. fol. 443–448.

⁵⁷ HU-HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbírótság 1854-11/6. fol. 938–967.

⁵⁸ ÖTVÖS László (1993): Szabadságharc-kori emlékek Kunmadarason, In: *Jászkunság*. 39. 4. 32–35.

Összegzés

A pesti cs. kir. hadbírószámon, ahová a súlyos politikai ügyeket utalták, számos református lelkészt is felelősségre vontak. Fontos volt az ítélet meghozatalának időpontja, hiszen eleinte elrettentő céllal a halálos ítéleteket végrehajtották, míg a későbbiekben ezeket hosszú börtönbüntetésre enyhítették. A vádpontok között gyakran szerepelt az uralkodó szidalmazása, a népfelkelés támogatása, illetve a magyar hatóságoktól megkapott rendeletek lelkiismeretes végrehajtása. Súlyosbító körülménynek számított, ha valaki a trónfosztást követően hajtott végre kifogásolható cselekményeket. Ugyanakkor egy óvatlan kifejezés a prédikáció során elég volt ahhoz, hogy vizsgálatot kezdjenek az érintett ellen. Az 1848/49-es szabadságharc következtében felelősségre vont református lelkészek esetei egyúttal arra is utalnak, milyen fontos szerepet játszottak az érintettek az 1848/49-es szabadságharcban, illetve helyi gyülekezeteik életében.

Felhasznált irodalom

Levéltárak

HU-HL – Hadtörténelmi Levéltár (Budapest)

HU-MNL CsML – Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára

HU-MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

HU-Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára

RO-Complexul Muzeal Arad, Aradi Ereklýmúzeum

Nyomtatott források és feldolgozások

BARSI József (1988): *Utazás ismeretlen állomás felé 1849 – 1856 és Berzsenyi Lénárd rajzai. Az olmtüzi foglyok arcképsorozata.* Budapest, Európa Könyvkiadó.

G. Merva Mária (2007): Az oktatás kezdetei, In: Horváth Lajos (szerk.): *Gödöllő története I. A kezdetektől 1867-ig.* Gödöllő, Gödöllő Városi Múzeum. 403–416.

Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott Hirdetményeknek. (1849) I. füzet. Buda, Egyetemi Nyomda.

HERMANN Róbert (1999): *Megtorlás az 1848-49-es forradalom és szabadságharc után.* Budapest, Press Publica.

- (2007): Halászy Károly, In: Hermann Róbert (szerk.): *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854*. Budapest, Rubikon-ház Bt. 195–196.
- (2016): Az 1849 – 1850. évi megortlás. Az elvek és a gyakorlat, In: Kedves Gyula – Pelyach Isrván (szerk.): *Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai*. Budapest, Országgyűlés Hivatala.
- Jászkunság* 39. évf.
- KÁRMÁN Pál (1869): *A magyar nemzet jelene s jövője*. Pest, Ráth Mór.
- KISS Géza (é. n.): Adatok Munkácsy Albert portréjához, különös tekintettel 1848–1849-es tevékenységére, In: *Baranyai helytörténetírás 1973*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár. 115–130.
- KÓNIA József (1948): Kossuth és Debrecen, In: Szabó István (szerk.): *A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849. január–május*. Debrecen, Debrecen város és Tiszántúli Református Egyházkerület.
- KÓSA László (1999): A református egyház 1848-ban, In: Hegedűs András – Bárdos István (szerk.): *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Esztergom, Esztergom-Budapesti Érsekség – Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata – Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány.
- KÖNYVES TÓTH Mihály (1996): *Emlékirat a Tiszántúli Református Egyházkerület életéről (1855)*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár.
- LABÁDI Lajos (1995): *Szentes város közigazgatása és politikai élete 1849–1918*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.
- MAKÁR János (1965): *A szokolyai református egyház története, néprajza*. New Brunswick, a szerző kiadása.
- MAYR, Josef Karl (1931): *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859*. Bécs – Leipzig, Österreichischer Bundesverlag.
- Pesti Napló* 3. évf.
- Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 31. évf.
- SZATMÁRI Judit (2015): *A református egyház a neoabszolútizmus éveiben*. Budapest, Ráday Gyűjtemény.
- SZINNYEI József (1981): *Magyar írók élete és munkái*. Veszprém, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete.
- VARGA Zoltán (1936): *Debreceni lelképásztorok, mint híveik politikai és társadalmi vezetői (1790–1848)*. Debrecen, dr. Bertók Lajos kiadása.
- ZAKAR Péter (1999): *A magyar hadsereg tábori lelkészei*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- (2000): Haynau egyházi áldozatai, In: *Aetas*. 15. 1–2.